

XIX–XX. századi magyar történelmi kultuszok II.

XIX–XX. századi magyar történelmi kultuszok II.

A kötet anyagát összeállította, szerkesztette
Kincses Katalin Mária

Line Design
Budapest, 2025

A kiadvány megjelenését támogatta

Nemzeti
Kulturális
Alap

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

A szerkesztő munkatársa és a mutatókat készítette
Kocsis Annamária

Az angol nyelvű összefoglalókat Varjú László,
a német nyelvűeket Kékesi Katalin fordította.

A borítón: La Défense üzleti központ Párizs elővárosában 1989-ben

© Szerzők, 2025
© Line Design Kft., 2025

TARTALOM

Kincses Katalin Mária: A XIX–XX. századi történelmi kultuszok kutatásának újabb eredményei (előszó)	7
Hermann Róbert: 1848–49 – kultusz és emlékezet	18
Kincses Katalin Mária: A kultikus viszonyulás össz-nemzeti szükséglete a XX. század elején: a budapesti Rákóczi-nemzetgyűlés a Vérmezőn	45
Kovács Kálmán: Az 1904. évi református Bocskai-emlékbeszédek tematikája ..	112
Anka László: Serlegbeszédek Apponyi Albert emlékére	132
Kárbin Ákos: „Építeni kell, nem rombolni, hinni kell, nem csüggedni!” Wekerle Sándor háromszoros miniszterelnök kultusza	152
Ujváry Gábor: (Ellen)kultusz? Hóman Bálint megítéléséről	179
Vörös Boldizsár: Méltatott helyek – méltató helyek. Terek és kultuszok lehetséges kapcsolódásai	198
Hollósi Gábor: Emléktörvényeink a népi demokráciától a rendszerváltoztatásig (1945–1989)	211
Sulyok Bernadett: A Petőfi Társaság utolsó évtizede. Egy irodalmi kultuszintézmény végének szociokulturális kontextusa	256
Bertalan Péter: Út a hatalom csúcsára: Losonczi Pál lappangó kultuszának kiépülése (1967–1972).....	267
Hammerstein Judit: Andrássy Katinka – Károlyi Mihályné, a Kádár-rendszer vörös grófnője.....	306
Személynevek mutatója	327
Földrajzi nevek mutatója	338

„ÉPÍTENI KELL, NEM ROMBOLNI, HINNI KELL,
NEM CSÜGGEDNI!”

Wekerle Sándor háromszoros miniszterelnök kultusza

Több más kiemelkedő államférfihoz hasonlóan Wekerle Sándor személyét illetően is – aki a dualizmus időszakában három alkalommal állt az ország élén miniszterelnökként – feltehető a kérdés: fűződik-e kultusz a nevéhez? Az teljes bizonyossággal kijelenthető, hogy emlékezete létezik, hiszen ma városrész, több civil szervezet, közteri szobrok, utca, magán felsőoktatási intézmény, díjak és még emlékbor is őrzi a nevét. A tanulmányban be kívánom mutatni azt a közel száz esztendő, annak a törtenéseit, ami a hajdani miniszterelnök halálát (1921) követően történt, illetve zajlott a kultuszával, emlékezetével kapcsolatban. Írásomban megkísérlem megválaszolni a kérdést: vajon Wekerle Sándor rendelkezik-e kultusszal, vagy volt-e kísérlet akár a mindenkori hatalom és a társadalom részéről ennek kiépítésére? Jelen dolgozat a tudományos eredmények, monográfiák, tanulmányok és cikkek bemutatására és elemzésére nem vállalkozik.

Fontos előre bocsátani, hogy kultusz és emlékezet között meglehetősen komoly különbség áll fenn. Korábbra visszatekintve, a katolikus egyház térnyerésével vette kezdetét a vértanúk tiszteletéből fakadó középkori szentkultusz. Később a vértanúk tisztelete – akiknek sírjához a hívek elzarándokoltak, ahol csodás gyógyulások történtek, s földi maradványaikat talizmánként viselték – mellett megjelentek püspökök, hitvallók, lovagok és női szentek is. Kultuszuk a csodatételen alapult, s a fizika törvényeivel megmagyarázhatatlan csodás képességeik miatt tisztelték őket.

A XIX. századi Magyarországon természetesen működött a szentkultusz is, ugyanakkor a professzionális, modern magyar történettudomány a század utolsó harmadvégi kialakulásának időszaka egybeesik a politikai kultuszok keletkezésével.¹ Ekkor jellemzően pozitív konnotációjú hősök jelennek meg. A XIX. századi magyarországi kánonban, valamint a világi életben két, a reformkorhoz és az 1848–49-es szabadságharchoz kapcsolódó kultuszt különböztettek meg: Széchenyi István grófét és Kossuth Lajosét.² Széchenyi a szellemi, gyakorlati, alapítói tevékenységének köszönhetően, Kossuth az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcban betöltött szerepéért tett szert kultuszra.

A kultuszra jellemző legfontosabb ismérvek, hogy a kultikus attitűd a tárgy vagy személy, esemény iránt sohasem racionális, hanem irracionális tisztelet vagy rajongás. Olyan képességgel, készséggel ruházzák fel a kultusz szereplőit, egyéneit, amelyekkel nem rendelkezett. Bizonyos esetekben a politikai, valamint ideológiai

¹ KINCSES 2024. 10–11.

² ANKA 2023. 12.

törekvések igazolására alkalmazhatóak a történeti kultuszok.³ Pierre Nora szerint az emlékezet sokkal inkább egyénfüggő a kultuszhoz képest.⁴ A kollektív emlékezet pedig nem osztársadalmi jelenség, hanem egy-egy társadalmi csoporthoz köthető, amely bizonyos eseményekről, személyekről azonosan gondolkodik.⁵

A Wekerle-„kultusz” és -emlékezet kiindulópontja

Wekerle Sándor az 1848-as forradalom és szabadságharc kitörésének esztendejében, november idusán látta meg a napvilágot Mórón. A Fejér vármegyei községből nagy utat tett meg addig, míg magyar miniszterelnök lett belőle. Végül megélte az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását 1918-ban, 1919-ben a Tanácsköztársaság alatt börtönben is ült politikai státusza miatt. Szemtanúja volt a trianoni békediktátum következményének, az általa ismert Szent István-i ország széthullásának, amelyben egy életet leélt.

Már Wekerle életében megalakult a később nevét is viselő Wekerletelepen, Kispesten egy társaskör. A Kispesten megkezdett állami építkezést követő első beköltözők még ismeretlenek voltak egymás számára, azonban már tartottak találkozókat, összejöveleteket. Győri Ottmárnak, a telep egyik megalkotójának közreműködésével létrejött egy kulturális és társadalmi egyesület, a Kispest–Munkástelep Lakóinak Társasköre. Az egyesület alapító közgyűlésére 1910 júniusában került sor, s első elnökéül Komora Árpád művezetőt választották.⁶

Wekerle kultuszát az egyesület ugyan nem ápolta, azonban számos alosztálya és részlege működött, ami átszotte a telep kulturális, művészeti és sportéletét. Az egyesületet a második világháborút követően, az '50-es évek elején feloszlatták.

Wekerle utolsó miniszterelnöki megbízatását 1917 és 1918 között súlyosan beteg emberként vállalta és látta el.⁷ Családi hagyományai és egyéni, belső meggyőződése szerint római katolikus vallású volt. 1892-ben az uralkodó által kormányprogramra engedett egyház és állam funkcióinak szétválasztása miatt a klérus nem kedvelte, ennek ellenére végrendeletében jelentős összeget és földterületet hagyott a birtokán működő katolikus közösségre.⁸ Wekerle 1921. augusztus 26-án hunyt el Budapesten a Vöröskereszt Kórházában, s mivel a Magyar Tudományos Akadémia egyik igazgatója volt, ravatalát az Akadémia főépületében állították fel. Nyughelye a Kerepesi úti, ma Fiumei úti sírkertben található. Számos más miniszterelnök síremlékéhez képest az övé meglehetősen visszafogott és szolidan kivitelezett, mondhatni egyszerű emlékjelel.

Halálát követően, a két háború között, majd a rendszerváltozást követően számos megemlékezést és koszorúzást tartottak a sírkertben a politikai pártok és a társadalmi, illetve civil szervezetek. Sok esetben megfogalmazható, hogy az adott

³ KINCSES 2021. 18.

⁴ NORA 2009. 24.

⁵ Bővebben lásd: K. HORVÁTH 2019. 63–80.

⁶ LÁSZLÓ 1926. 40.

⁷ GEYR 1993. 362.

⁸ Budapest Főváros Levéltára, VII. 192. Rhorer Géza közjegyző iratai 1458/1921.

történelmi személy esetében már életében kialakult egyfajta kultusz, ugyanakkor ez Wekerle kapcsán nem mondható el, nem mutatható ki. Nem szabad a kultusszal összetéveszteni a polgári társadalomban való népszerűséget, és egyúttal a hasonulási lehetőséget sem életútját illetően, hiszen maga Wekerle polgári származású volt, s ezáltal saját életével példát állíthatott az ifjúság elé a szorgalom, a munkabírási és érvényesülés tekintetében. Wekerle Sándor emlékezete, kvázi kultusza halálát követően vizsgálható, értelmezhető.

Az 1945 és 1989 közötti időszakban nem beszélhetünk Wekerle kultuszáról, emlékezetéről, ugyanis nincs olyan nyilvánosság, fórum, amelyen megjelenik alakja, vagy hallani róla. Mondhatni módszeresen, szisztematikusan sok más hazai vezető dualista politikushoz hasonlóan elhallgatják tevékenységét, s nem jelenik meg neve a közbeszédben. Emlékezete majd a rendszerváltoztatást követően erősödött fel, amely két köztéri szobrának felállításával csúcsosodott ki.

A két háború közötti Wekerle-kultusz. Emlékezet, s kísérlet a kultusz építésére

Megkísérlem áttekinteni, hogy milyen kultusza volt, valamint milyen emlékezetel rendelkezett a két háború között a hajdani miniszterelnök. Ebben a fejezetben emlékbeszédekről, valamint serlegbeszédekről lesz szó. Megvizsgálom azt, hogy az idő előrehaladtával változik-e a retorika Wekerle kapcsán, s lehet-e kultuszáról beszélni.

A kultusz, vagy leginkább az emlékezet legfontosabb színtere az Országos Kaszinó, amelynek alapításában Wekerle kulcsszerepet játszott, hovatovább 1883-tól haláláig annak egyik elnöke volt.⁹ A beszédekben, megemlékezésekben általános a Habsburg Monarchia összeomlása, a Tanácsköztársaság, a trianoni békét követő ború, s a kilátástalanság érzete, sóvárgás a Nagy-Magyarország iránt, s a revízió szükségességének és jogosságának felszínén tartása.

Wekerle emlékezetéhez kapcsolódóan az első fontos elem az egyik pályatársához, kortársához Hoitsy Pálhoz köthető. Hoitsy Pál képviselő, újságíró és nem utolsósorban csillagász, az elhunyt tagtársa és elnöke tiszteletére az Országos Kaszinóban mondta el emlékbeszédét 1922. január 29-én.¹⁰

Hoitsy beszédében kiemelte Wekerle munkabírási és elkötelezettségét, amit a Kaszinó elnöki teendői között is érvényesített. Szónoklatában kitért arra, hogy a Kaszinót az alapítók a középosztály szellemi felemelkedése és megerősítése céljából hozták létre, valamint szólt a dualizmus korát átható politikai eszméről. „Az ily

⁹ EÖR 2004. 62.

¹⁰ Egyébként Hoitsy és Wekerle rokonszenvéről, barátságáról egy mulatságos és beszédes anekdota is fennmaradt még első miniszterelnöki ciklusából, Kossuth Lajos 1894. márciusi halálakor, amely árnyalhatja, színesítheti a kettőjük kapcsolatát. TARJÁNYI 2010. 26–27. „Kossuth Lajos öregségére teljesen elszegényedett. Kisigényű ember volt ugyan, de rendes háztartást, titkárt kellett tartania – már az olaszok miatt is – sokat megettek azok a vendégrajok is, akik hazulról felkeresték. Kis pénzcsekjét elvesztette az olasz bank bukásával. Bizalmas barátai kieszelték hát, hogy a szerzői jog címén, későbbi könyvei megvásárlásával, kifogástalan és érzékenységet nem

férfiak száma ebben a kaszinóban nem csekély [Hoitsy a törtetőkről beszél], s tőlük nem lehet azt várni, hogy túlságosan lelkesedjenek olyan ideákért, minő a liberalizmus és a demokrácia. Márpedig mikor Wekerle Sándor a politikai pályára lépett, ez a két eszme uralkodott nemcsak az elmékben, hanem a szívekben is. Ő maga ezeknek szolgálatában aratta legértékesebb sikereit.”¹¹ A függetlenségi érzelmű Hoitsy önkritikusan megjegyezte, hogy a liberalizmus és demokrácia területén csak „kül-sőleg” volt közöttük ellentét. Mondanivalójának végén pedig felvázolta a Kaszinó jövőképét, illetve, hogy milyen kiművelt, józan, erkölcsös és gondolkodó főket vár-nak tagjaik sorába, ami összecseng Wekerle Sándor eszmeiségével. Megállapítható, hogy Hoitsy a kortárs és barát szemüvegén keresztül láttatta beszédében Wekerlét, amelyben azonban nem jelent meg a kultuszára utaló elem. Felszólalásában végig elfogulatlan maradt és nem ruházta fel Wekerlét olyan képességekkel, amelyeknek eredetileg ne lett volna birtokában.

Az emlékezők és emlékbeszédek sora Matlekovits Sándorral folytatódik, aki képviselő, a Kereskedelmi Minisztérium államtitkára és egyúttal a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja volt. A méltatásra egyébként éppen az Akadémia adott helyet, ahol a miniszterelnök halálát követő első esztendőben 1922. április 27-én egy emlékülésre került sor, s az MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd sorozatba illeszkedik, amelyet Matlekovits később írott formában is közreadott.¹² Művében a három miniszterelnöki ciklusának eseményeit domborította ki, valamint elemezte és összehasonlította a három ciklust egymással, illetve elhelyezte azokat a magyar politikatörténet, gazdaságtörténet égiszén. Mint az emlékbeszédek egyfajta műfaji sajátossága, természetesen a sikertelenségeiről, kudarcairól kevés szó esett. Viszont Wekerle személyiségét, a politikai életben tapasztaltak alapján a következőképpen írta le: „Magánál a királynál is mindig előzékeny, de szívós magatartása igen fontos pénzügyi, közgazdasági és katonai kérdésekben világos fejtegetései és a cél által megokolt előadása által számos ügyben oly kedvező eredményt ért el, melyre kezdetben senki sem mert számítani. Így Wekerle már mint pénzügyminiszter képviselői körökben éppúgy, mint a bécsi kormány kebelében, az ország és Ausztria közvéleményében, udvari körökben és a királynál mint ügyes, az ország ügyeiben jártas, elő-

---

sértő módon segítsenek rajta. A pénz egy részét igen bizalmas gyűjtés össze is hozta. Hoitsy Pál, Wekerle bizalmas barátja, szólt Wekerlének:

- Kérlek, valamit kellene tenni az államnak is. A gyűjtést nagyon diszkrétén és csak titoktartásban teljesen megbízható emberek közt rendezzük, így pedig jelentős összeget összehozni nehéz.
- A kormány nem adhat – jelentette ki Wekerle –, mert ebbe belebuknék. Őfelsége előtt Kossuthnak még a nevét sem lehet kimondani... No de megállj Palikám, majd kitalálok valamit. Hetek múltán nagy titokban átad egy jelentősebb összeget Wekerle Hoitsynak.
- Hogy tudtad ezt megszerezni? – faggatta Hoitsy. Wekerle elkezdett jóízűen nevetni. Ha valami csínye sikerült, olyan édesen, szívből tudott nevetni, mint valami kis gyerek.
- Pszt... Palikám, pszt... A királlyal Fizettettem ki, Őfelsége sohasem fogja megtudni... pszt ... meg ne hallja senki. A királlyal fizettettem ki. És tudod miből?... Hahaha... képzeld! A Jellasicsh-alapból... És még percekig kacagva élvezte, hogy a királlyal Kossuth Lajosnak a Jellasicsh-alapból pénzt szerzett.”

¹¹ Hoitsy Pál emlékbeszéde id. Wekerle Sándorról. In: HALÁSZ 1932. 119.

¹² MATLEKOVITS 1922.

zékeny és politikailag megbízható államférfi volt ismeretes, aki bonyolult ügyekben megtalálja a megoldás lehetőségét, és ellentétek leküzdésénél a megegyezés útjára tereli a kérdést”.¹³

Matlekovits emlékbeszédéről elmondható, hogy tárgyilagos elemzést ad Wekerle politikusi és szakpolitikai pályáját illetően. Nincsenek benne túlzások, nem törekszik arra a beszélő – sem a később írott formában közreadott emlékbeszéd –, hogy a kultuszra jellemzően Wekerlét olyan tulajdonsággal, képességgel ruházza fel, amelyekkel nem rendelkezett, és a róla közvetített kép nem felelt volna meg a valóságnak.

Írott formában emlékezett meg róla Lukágy György jogász, a Fejérváry-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, kortársa a Budapesti Szemle hasábjain. Elismerően szólt tevékenységéről mind a munka, mind a nevelés és gazdálkodás tekintetében. Kiemelte, hogy Wekerle szorgalmas, nagy munkabírású politikus, akit egész életében az antik kalokagáthia szellemisége hatotta át. Lukács megítélése szerint Wekerle politikai pályáját a köz szolgálatában látta el. Írása végén ekként méltatta: „Wekerle voltaképpen szakember volt, de a szakemberek átlaga fölé emelte őt egyetemes látköre, mely gyakorlatilag abban nyilvánult, hogy koncepciója pénzügyi téren sohasem törpült merev egyoldalú finánc-politikává, hanem mindig közgazdasági magas szinten mozgott”.¹⁴

A következő megemlékezésre még ugyancsak a '20-as években került sor, pontosabban 1928 őszén. Érdemes megjegyezni, hogy Wekerle nagyobbik fia, ifjabb Wekerle Sándor 1928 szeptemberében került beiktatásra pénzügyminiszterként a Bethlen-korszak utolsó szakaszában, és talán nem véletlen, hogy ekkor tartottak egy emlékülést idősebb Wekerle, valamint Széll Kálmán tiszteletére az Országos Közművelődési Tanácsban, amely szervezethez mindkét politikust szoros szálak fűzték. Ennek az eseménynek szintén az Akadémia adott otthont a Közművelődési Tanács szervezésében. Nem mellékesen Wekerle – Széll utódjaként – ennek a tanácsnak az elnöki tisztjét is betöltötte 1920. január 18-tól egészen haláláig.¹⁵

Három hozzászólót látunk, tulajdonképpen kettőt, hiszen az első felszólaló, Némethy Károly elnök inkább egyfajta moderátorként működött közre. Három rövid beszédre van szó, amelyeknek súlypontja és lényege, hogy végeredményben mind elismerik Wekerle érdemeit, gazdaságpolitikai koncepcióját, amelyet a dualizmus korában Wekerle véghez vitt, illetve képviselt. Némethy elnök, mint első felszólaló a dualizmus kori tanács közművelődési tevékenységéről beszélt, arról, hogy nem támadták a hazai nemzetiségeket, hanem éppen ellenkezőleg, a nyelvi erősítésük volt a céljuk. Beszédében a Trianont, illetve a békeszerződést követő politikai és gazdasági összeomlásról is beszélt, illetve mindemellett arról, hogy Wekerlének milyen elképzelései, milyen gondolatai voltak Magyarország gazdasági helyreállítását illetően. S e tekintetben még idézte is őt: „Uraim, én vigasztalást nem hoztam magammal. Az a Magyarország és az a magyarság, amelynek szolgálatában éltem le az én életemet: nincs többé! Lesz-e még valaha, – ez a nyomasztó mindannyiunk lelkét,

¹³ MATLEKOVITS 1922. 34.

¹⁴ LUKÁCS 1924. 59. – Kalokagáthia (gör.): antik nevelési elv, mely összekapcsolta az erkölcsösséget a szép testi megjelenéssel.

¹⁵ MATLEKOVITS 1922. 4.

lényét betöltő szörnyűséges kérdés! De mindenkinek, aki a magyar névre érdemes akar maradni, úgy kell dolgoznia, hogy: igenis legyen, legyen, dacára annak, hogy ezen a világon mindenki ellenünk van és mindenki arra dolgozik, hogy ne legyen. De ehhez előbb meg kell találnunk önmagunkat. Ki kell békülnünk egymással, a vesztett háborúnak és a förtelmes kommünnek nem bűnbakjait kell továbbra is vérben forgó szemekkel keresnünk, hanem dolgoznunk kell. Le kell higgadnunk, kezet kell fognunk, mert az ország egyetlen gondolkozó agyat, egyetlen dolgozó kezet nem nélkülözhet. Építeni kell, nem rombolni, hinni kell, nem csüggedni! Megmondom előre, hogy ha nem valamennyien vállvetve, a kétségbeesésig elszántan fogunk alkotómunkához, valutánk és gazdasági életünk olyan leromlása, a külföld előtti hitelvesztettségünk olyan foka következik be, ami több áldozatot fog szedni itt, mint maga a háború”.¹⁶

A következő felkért hozzászóló a kortárs Berzeviczy Albert volt, aki áttekintette Wekerle hosszú életpályáját, objektív elemzést adott politikai teljesítményéről és a három miniszterelnöki ciklusáról. Egyértelműen „self-made mannak” tartja őt, ügyes politikusnak, aki éles helyzetekben bizonyított és megállta a helyét különféle politikai erőterben. Sokatmondóan nyilatkozott személyiségéről, a trianoni béke aláírását követő Közművelődési Tanácsban betöltött elnöki idejéről: „Sajnos, azokban az időkben az ő ideális liberalizmusa visszhang nélkül maradt. A Tanács tagjainak nagy része az országtól elszakított területeken élt, minden megmozdulás lehetetlenné vált, mert a vörös uralom alatt elveszett pénzei hiányában a Tanácsnak még levélbélyegekre is alig volt fedezete. Pedig hatalmas tervei voltak, amelyeknek megvalósítására éppen az ő egyéniségére lett volna szükség”.¹⁷

Végül a harmadik megemlékező, Vass József népiöléti miniszter volt, aki méltatta Wekerle emlékezetét. Beszédében Széllel kapcsolatban nem, ugyanakkor Wekerlére vonatkozóan személyes benyomásáról és szellemi hatásáról is szólt, értékelte a politikai, s gazdasági helyzetet a vesztett világháború után kialakult környezetben.

A következő múltidéző a sorban Hegedüs Lóránt, korábbi pénzügyminiszter volt, aki az Országos Iparegyesület 1929. január 4-én a Gellért Szálló márványtermében tartott serlegvacsoráján szólalt fel és emlékezett meg Wekerléről. Ezen a megemlékezésen többek között részt vett József királyi herceg, Teleszky János, ifj. Wekerle Sándor, báró Korányi Frigyes pénzügyminiszterek, Ripka Ferenc főpolgármester, Bud János gazdasági miniszter, Popovics Sándor pénzügyminiszter, a Magyar Nemzeti Bank (MNB) elnöke. A megemlékező romantikus képet festett Wekerléről és a korszakról, amelyben élt és alkotott, s kiemelte annak 50 éves békés és gyarapodó szakaszát. Különösen két szegmens – „az egyik a gazdasági fellendülés, a másik szabadelvű egyházpolitika megteremtése” – nyerték el tetszését és számítanak számára maradandó értékűnek. Hegedüs nem volt rest megemlíteni azon területek közül néhányat, melyeket a korszak politikai döntéshozói elmulasztottak rendezni, a nemzetiségi és szociális kérdést. Hegedüs beszédének egyik vitatható eleme Wekerlének a párthoz és a pártokhoz való kapcsolatára utal. Némiképp úgy állítja be Wekerlét, mint párt nélküli embert. „Itt állott egyedül, párt nélkül... Neki bandája nem volt,

¹⁶ NÉMETHY – BERZEVICZY – VASS 1928. 6.

¹⁷ NÉMETHY – BERZEVICZY – VASS 1928. 13.

soha pártja nem volt, de nem is fecsérelte idejét pártharcokra, hanem egyedül az ország előbbre viteléért dolgozott... Az egyes pártok egymásután hagyták cserben, mert minél többször volt miniszter, annál több pártból kellett összeragasztania a híveit.”¹⁸ Valójában Wekerle már egyetemista korában rokonszenvezett a Tisza Kálmán vezette Balközép Párttal és politikai pályafutása alatt végig pártpolitikai alapon tevékenykedett, hiszen a magyar közjogi hagyományoknak megfelelően államtitkári, miniszteri, sőt miniszterelnöki megbízatásaikor országgyűlési képviselő volt a Szabadelvű Pártban (1887, 1892), az Alkotmánypártban (1906), sőt a 48-as Alkotmánypártban (1917).

A korábbi beszédek és megemlékezések tekintetében Hegedüs serlegbeszéde kuriózumnak tekinthető, mert abban az emlékezet szempontjából egy új elem is megjelenik, nevezetesen a szoborállítás igénye: „Beszédemnek voltaképpen nincs befejezése, mert, ha volna, azt kellene indítványoznom, hogy annak a férfinak, aki gróf Tisza István után legjobban érdemel szobrot, végre szobrot állítsanak Budapesten. Ez a szobor egyszer el fog jönni”.¹⁹ A megemlékező jelezte azt is, hogy a gazdasági helyzet ezt nem tette lehetővé. Ma már tudjuk, hogy első budapesti köztéri (mell)szobrának leleplezéséig 79 évet kellett várni.

Az Országos Kaszinó: Wekerle-serleg és Wekerle-serlegbeszédek 1933–1944-ben

A továbbiakban a megemlékezésnek újabb fejezete veszi kezdetét, nevezetesen a Wekerle-serlegbeszédek. A Kaszinó éves közgyűlései és lakomái koreografált menetrenddel rendelkeztek. Lebonyolításukra többnyire az év elején, január hónapban került sor. Először az éves közgyűlést tartották meg, amelyen a tisztségekről szavaztak, a vezetői posztokat betöltő elhunytak helyére új személyeket választottak, valamint a tagok az elnök, vagy igazgatók beszámolóit hallgatták meg. Később egyfajta lezárásként egy díszvacsorára, lakomára került sor, melynek kezdetén az aktuális felszólaló elmondta Wekerle emlékbeszédét.

A szónokot minden alkalommal a Kaszinó igazgatósága kérte fel a Wekerléről szóló emlékbeszéd megtartására. A kérdésre, hogy pontosan mi volt az elvárás és milyen cél vezérelte a szónokokat, arra Imrédy Béla 1938. évi saját serlegbeszédének bevezetőjében adta meg a választ: „Az egyik cél alapítónk emlékét idézni, szellemének sugárkévéjéből egy-egy sugarat felragyogtatni és vitathatatlan államférfiúi és emberi nagysága előtt piétással hódolni; a másik célját ez ünnepi beszédnek abban látom – s ez egyben kötelességet is ró az ünnep szónokára –, hogy a gondolatba, amely e Kaszinót életre hívta, belemélyedve, az alapító eszme tartalmát a korszellemmel összehangolja, elő kontinuitást biztosítva s a mélyében rejlő kincsekből napvilágra hozzon olyast, ami friss életet, új fényt tud árasztani”.²⁰ Imrédy bevezető gondolatai rendkívül pátoszosra sikerültek, de visszaadták a Kaszinó Wekerlével kapcsolatos ars poetikáját, hitvallását.

¹⁸ HEGEDÜS 1929. 2.

¹⁹ HEGEDÜS 1929. 3–4.

²⁰ *Évk. Orsz. Kaszinó*, 1939. 163.

Az ötvenéves múltra visszatekintő Kaszinó 1933-tól kezdődően hagyományteremtő jelleggel a tagok egy részének anyagi hozzájárulásával egy fémserleget készítettett, amit nedűvel – többnyire borral – töltöttek meg, s az aktuális évi megemlékező a kezében tartva adta elő, illetve olvasta fel serlegbeszédét a Kaszinóban tagtársai előtt Wekerle Sándorról. Juhász Andor, a Kúria elnöke ajánlotta fel a Kaszinó tagjai által adományozott Wekerle Sándor-emlékserleget, melynek talpázatán a következő szöveg olvasható: „Ezt a XVII. századbeli erdélyi serleget az Országos Kaszinó fennállásának ötvenedik esztendejében 1933-ban a Kaszinó alapítója, építője, 1883-tól 1911-ig elnöklő igazgatója Wekerle Sándor emlékére ajánlották fel a Kaszinó tagjai”.²¹ A beszédek Az Országos Kaszinó Évkönyve címet viselő periodika utolsó fejezetében nyomtatott formában közreadták. Bizonyos beszédek megjelentek különnyomatként is,²² némelyek pedig különböző folyóiratokban láttak napvilágot.²³

A serlegbeszédekben a Kaszinót és Wekerlét érintő témaválasztásban és az interpretációban az idő előrehaladtával egyre markánsabban megjelenik a revizionizmus és az irredentizmus. Emellett egyre kendőzetlenebb zsidógyűlölet és antiszemitizmus jellemzi a beszédek.²⁴ Ez a tanulmány a Wekerléhez köthető beszédek kívánja tárgyalni, ezért a Kaszinó társadalmi összetételéről, egyéb tevékenységéről, annak politikai jobbratolódásáról nem kíván értekezni.

Az első Wekerle-emlékbeszédet Popovics Sándor tartotta 1933. január 29-én, aki ekkor az MNB elnöki tisztjét látta el. Wekerle és Popovics között eleinte szakmai – egyfajta mester és tanítvány – kapcsolat állt fenn, amely az évek múlásával szoros és mély barátsággá nemesült. Egyébként a díszközgyűlést követő lakomán Bárczy István a miniszterelnöki hivatal adminisztratív államtitkára olvasta fel a betegsége miatt távolmaradt Popovics serlegavató beszédét, s méltatta Wekerle érdemeit.

Popovics meglehetősen elfogult és érintett volt Wekerle-kérdésben, hiszen az ő jóvoltából kezdett dolgozni a Pénzügyminisztériumban, majd lett az Osztrák–Magyar Bank kormánybiztosa, később főkormányzója. Mégis felhívta a figyelmet beszédében arra, hogy bármennyire is nagy alakja a magyar történelemnek Wekerle, nem lehetséges értékelní őt, hiszen halála óta nem telt el az a történelmi távlat, amelynek elmúltával biztos távolságból elemezhető tevékenysége. Továbbá nem lehetséges összehasonlítani a trianoni békeszerződés előtti és utáni országot: „A történelmi alakok megítélésénél az azokhoz való közelség zavar. A kortársak alig alkalmasak arra, hogy megírják annak a kornak történetét, amelyben maguk éltek. Szolgáltathatnak anyagot, adatokat, amelyeknek értékét lelkiismeretességük, tárgyilagosságuk állapítja meg, de nem vonhatják le a maguk tisztaságában az általános emberi tanulságokat, mert minden becsületes igyekezetük mellett írásukat, ítéletüket befolyásolná a rokon- vagy ellenszenv, a politikai pártállás és mindaz, ami a tülekedő mindennapi élet elemei közül az egyének tiszta látását elhomályosítani képes. Még egy tekintet van, amely eltilt attól, hogy Wekerle Sándorról nem mint a közelmúlt állami életének egyik nagy alakjáról szóljak. Nem a magam illetékességé-

²¹ Dr. Patay Géza – Wekerle Sándor dédunokája – közlése alapján.

²² FABINYI 1941a.; KÁLLAY 1942.; BALÁS 1943.; BARANYAI 1944.

²³ FABINYI 1941b. 73–79.

²⁴ EÖRY 2006. 326–327.

nek kétséges volta ez a tekintet. Az ő korának, az ő közéleti és vezető szereplésének az ismertetése kikerülhetetlenül összehasonlításokra ösztönözne és az emelkedett ünnepi hangulatra, amely itt ebben a körben ma megvan, ráborulna az ország minden dimenzióbeli méreteinek különbözősége az akkor és a ma között”.²⁵

Popovics beszédében szólt Wekerle nagy munkabírásról, valamint kiemelte, hogy hamar meglátta az összefüggéseket, látta tennivalóinak céljait, majd ezek mentén mindenkinél gyorsabban aktivizálta magát. Popovics beszéde program is volt abban az értelemben, hogy az őt követő megemlékezőket egészen 1944-ig serlegbeszédének bizonyos elemei megihlették, valamint annak magvas gondolatait átvették és azokat fejtették ki bővebben. Ilyen volt Popovics felfogása szerint Wekerlének a magyar középosztállyal kapcsolatos felzárkóztató és konszolidáló attitűdje. A középosztály alkotó elméit közös szervezetbe kívánta tömöríteni, aminek egyik bizonyítéka maga a Kaszinó. Felszólalásában kitért arra, hogy a középosztálynak köszönheti Magyarország a fejlődést számos területen: a „politikai jogok, a törvényhozás és kormányzat, a tudomány, a technika, a művészet, a társadalmi intézmények” vonatkozásában.²⁶ Végül útjára indította a serleget, melynek köszönhetően Wekerle alakját a jelenlévők megidézhetik, és akinek szellemisége – a Kaszinó berkeiben mindenképpen – megőrizhetővé vált.

A Kaszinó akkori elnöke, Teleki Pál tartotta a következő serlegbeszédet 1934. január 28-án. Teleki felszólalásában nem idézte fel a hajdani miniszterelnök alakját és személyiségét. Helyette mondandójának középpontjába Wekerle szellemiségét és az akkori politikai hangulatot vegyítve állította. Szónoklatának hívószavai: felelősség, jog, alkotmány, revízió és nemzet. A földrajztudósra láthatólag Wekerlének a Nemzeti Kaszinóban Széchenyi Istvánról 1914. február 1-jén elmondott emlékbeszéde volt hatással, ugyanis felszólalásában abból számos alkalommal idézett.²⁷ Teleki Wekerle felszólalását a háború kitörését megelőző „szózatának” egyfajta magyarázatának, kommentárjának tekinti, fogja föl. Meglepő Telekinak az alkotmánnyal kapcsolatos észrevétele, ugyanis az alkotmányosság és egyúttal a hazai, nemzeti alkotmányfejlődés megtörését látta a XIX. században: „Mi is estünk már abba a hibába, hogy az ősi alkotmányfejlődésünk természetes útjait elhagytuk és nyugati mintára szabtuk belső berendezkedéseinket a múlt század közepén. Nem azt a bölcsességet tanítják-e tapasztalt nagyjaink – és köztük Wekerle Sándor éppen abban a korban is, amely pedig jólétében a nyugati eszmék üdvezítőségében hitt erősen –, nem arra tanít-e bennünket az ő szózata is egyrészt, s nem utal-e rá másrészt az, amit magunk körül a világban látunk, hogy a nemzetek társadalmának mai fejlődése mellett nekünk is azokat az utakat kell keresnünk nemzeti szerveztünk fejlesztésében, ősi alkotmányunk természetes továbbépítésében, helyesebben alkalmazásában és megvédésében, amelyeket a tradíció jelölt meg a magyar nemzet számára, annak a nemzetnek számára, melynek az angolon kívül egyedül van olyan

²⁵ *Pesti Hírlap*, 1933. január 31. 8.

²⁶ Uo.

²⁷ *Széchenyi emlékezete*, 2010. 214–220.

alkotmánya, amely nem más, mint a nemzet vérébe és húsába átment törvények foglalata”.²⁸

Beszédében az önállóságra és a nemzeti hagyományokra épít, s felhívja a figyelmet arra is, hogy történelmi kort él meg az emberiség. A trianoni helyzet egy kényszerhelyzet volt, s ezért kellett aláírni a békét. Ugyanakkor elérkezett a revízió ideje, amikor felül kell írni a korábbi helytelen döntést – jelentette ki beszédében az elnök.

A Kaszinó következő megemlékező serlegbeszédét dabasi Halász Lajos koronaügyész mondta el 1935. január 27-én, aki egyben az Országos Kaszinó krónikása is volt.²⁹ Halásznak, mint egykori székesfehérvári ciszterci diáknak a beszéde nem kifejezetten Wekerléről szólt, mondhatni abban a személyisége eltörpült. A kapcsolatot a beszélő és beszédének tárgya között csakis a közös intézmény képezi – az egykori középiskola –, amelybe értelemszerűen nem egy időben jártak.

Szónoklatában Halász felidézi azt, hogy az egykori alma materének udvarán állt egy emlékmű, amelyet a tanulók a tanárokkal közösen emeltek az iskola 200 éves fennállásának tiszteletére. Az emlékmű egyik oldalán a világháborúban elhunyt diákok nevei szerepeltek, a másikon pedig azoknak a nagy személyiségeknek a neve, akiket ez a gimnázium adott az országnak. Közülük hármat emelt ki: Wekerle Sándort, Klebelsberg Kuno grófot és Gaál Gasztont. Mind a három férfi a Dunántúlon – „Széchenyi István és Deák Ferenc országrészén” – nőtt fel. Saját társadalmi osztályuk ékes példái, valamint a magyar génuszt testesítették meg. Emlékbeszédében nem szólt semelyikük jellemének gyengébb pontjairól, hibás, vagy kevésbé elfogadható döntéseikről, semmilyen negatív tulajdonságukról. Természetesen egy emelkedett kaszinói beszéd hangulatában a kétséges elemek nem lettek volna helyénvalóak. A továbbiakban Wekerle gimnáziumi éveit és pénzügyminisztériumi karrierjét, valamint a Kaszinó alapításában szerzett érdemeit emelte ki: „Kora fiatalsága, pályakezdése a kiegyezés aranykorába esik”.³⁰ A szónok Halász felfogása szerint három osztályt különböztetett meg – főnemes, középosztály, polgárság – a kisgazdákkal együtt négyet, s ezeknek kell összefogni a magyar fellendülés érdekében.

Sipőcz Jenő, Budapest főpolgármestere mondott serlegbeszédet az Országos Kaszinóban 1936. január 26-án. A főváros első embere nagyon rokonszenves Wekerle-képet alakított ki és emelt be a köztudatba. Felsorolta legnagyobb érdemeit, melyek közül kettőt kiemelt és bővebben kifejtett, úgymint a valutarendezést és a Budapest számára legkézzelfoghatóbb eredményét: a Wekerletelepet. Szónoklata a kultuszteremtést is elősegítette. Voltak emellett vitatható megállapításai is, mint például az, hogy Wekerle a dualizmus kori társadalomban a nemzet különböző rétegeit egymáshoz akarta közelíteni, hogy ezáltal egy egységes középosztályt alakítson ki. Sipőcz felruházta Wekerlét olyan tulajdonságokkal is, amelyekkel nem rendelkezett: „De Wekerle nagy társadalmi politikus is volt, Széchenyi óta a legnagyobb társadalmi szervező, nagysága itt is erkölcsi elveken alapszik. A szétzilált magyar társadalom egységét akarta megteremteni azzal, hogy a különböző társadalmi osztályokat a hazaszeretetben, a történelmi öntudatban egyeśítse. Ezt a gondolatot azzal

²⁸ *Évk. Orsz. kaszinó*, 1935. 172.

²⁹ *Évk. Orsz. kaszinó*, 1936. 149–156.

³⁰ *Évk. Orsz. kaszinó*, 1936. 154.

kezdte meg, hogy a történelmi, valamint a honoratior és polgári osztályokat egységes magyar középosztályba asszimilálja, a származás nemességét az előkelő gondolkozás nemességével egyesítse”.³¹ Wekerle bizonyíthatóan sokat tett – mai szóval – a társadalmi mobilitásért, a családok egzisztenciájáért, oktatási, lakhatási és gazdasági tekintetben. Ugyanakkor a történelmi családok státuszát nem kívánta megbontani, gazdálkodó életformájukhoz tökéletesen adaptálódott.

Sipőcz mondhatni visszatetszést keltő felvetése, hogy a liberális Wekerlének a keresztény mentalitás szellemében kellett volna politizálnia: „Wekerlének ezt a nagy megsejtetését, hogy a nemzeti eszmét meg kell erősíteni a népi gondolattal, a mai kor már életprogramjába vette fel. De ezt még egy kapcsolattal kellene kiegészíteni: a nemzetbe, a népbe, a szociális gondolatba bele kellene vinni a keresztény vallásnak, az Evangéliumnak örök emberszerető eszméjét, erre a kapcsolatra egy valóban boldog magyar jövőndőt lehetne felépíteni”.³² Sipőczre Wolff Károly gyakorolt hatást, és politikai gyakorlatára jellemző volt a merev konzervativizmus és a szerfeletti antiliberalizmus.³³

A következő serlegbeszédet Juhász Andor, a Kúria korábbi elnöke, a Felsőház tagja tartotta az Országos Kaszinóban 1937. január 31-én. Felszólalása jól felépített, komoly és gondolatébresztő tartalmat közvetített, melyben azonban csak éppen felvillant Wekerle Sándor alakja. Megemlékezésének tárgya a középosztály, s annak Trianont követő sorvadása. Beszédében nem lehetünk tanúi a kultuszépítés kísérletének, sem a Wekerlével kapcsolatos emlékezetnek. Rendkívül józan felvetést tett, miszerint meg kell vizsgálni a Kaszinó alapításának céljait, s önvizsgálatot kell tartani, hogy lehetséges-e még alkalmazni az alapításkori célkitűzéseket, indokolt-e a szervezet működése, vagy érdemes-e a változó idők kívánalmai szerint módosítani eredeti vállalásaikon. Juhász kijelölte Magyarország útját és elhatárolódott a szélsőségektől: „A háború óta egész Európában elhatalmasodott forradalmi állapotokból jóformán csak két kivezető utat figyelhettünk meg eddigéig, az egyik a nemzeti irányú abszolutizmus, a másik a nemzetgyilkos bolsevizmus. Ezeresztendő alkotmányához ragaszkodó hazánknak egyik utat sem választhatja”.³⁴ Megítélése szerint a legfontosabb cél a trianoni határok és a középosztály revíziója.

A hatodik serlegbeszédet Imrédy Béla tartotta a Kaszinó közgyűlésének felkérésére 1938. január 30-án. Imrédy ekkor, Popovicsot követően, az MNB második elnöke volt. Beszédének bevezetőjében szólt az általa fontosnak tartott emlékbeszéd – ha úgy tetszik – műfaji sajátosságáról és annak felépítéséről. A jegybankelnök szónoklatát két részre bontotta: az elsőben a hajdani miniszterelnök liberális meggyőződéséről és kormányzati tevékenységéről szólt, a második részben pedig a Kaszinó hivatástudatáról és szemléletéről érkezett. Imrédy serlegbeszédében megjelent egyfajta létjogosultsági kérdésfelvetés, hogy vajon van-e mondanivalója egy, a Wekerle korában alapított egyesületnek a kor embere számára. Természetesen

³¹ *Évk. Orsz. kaszinó*, 1937. 163.

³² *Évk. Orsz. kaszinó*, 1937. 165.

³³ VARSÁNYI 2008. 188.

³⁴ *Évk. Orsz. kaszinó*, 1938. 167.

Imrédy biztosította hallgatóságát, illetve a későbbi olvasót, hogy indokolt a szervezet fenntartása.

Nem rugaszkodott el a valóságtól s nem ruházta fel Wekerlét kultikus képességekkel. Kiemelte, hogy liberális politikus volt, a maga korában egy alkotó ember. Teleki elnök és Sipőcz polgármester beszédeiből Imrédy átemelte a Széchenyitoposzt és épített rá. Wekerléről és második kormányának szociálpolitikájáról tárgyilagos képet festett: „Nem lehet csodás véletlennek minősíteni, hogy a háború előtti magyar szociálpolitikának legtöbb alkotása, Wekerle miniszterelnöksége alatt valósult meg. Azok a konzervatív szociálpolitikai elvek, amelyeket a mezőgazdasági kisember ügyes-bajos dolgainak napirenden tartásával Darányi Ignác igyekezett érvényre juttatni, a második Wekerle-kormány idején bontakoztak ki első ízben erőteljesebb formában, de ugyanerre az időre esnek a munkásbiztosítási törvények megalkotása és a munkások egészséges lakáshoz juttatása terén történt nagyjelentőségű lépések, nemcsak a Wekerle nevét viselő munkástelep alapításával ... hanem törvényhozási intézkedésekkel is, amelyek ily lakások építését megkönnyítették. Vagy talán véletlen az, hogy adózási progresszió gondolata, a jövedelem- és vagyonadótörvények megalkotása Wekerle Sándor miniszterelnöksége alatt nyert helyet a magyar törvényekben?”³⁵ Szólt Wekerlének a közbeszédben elterjedt negatív híreről, mely szerint szeretett ígérni, de védelmébe vette, interpretációja szerint csak kis dolgokban tett be nem tartható ígéreteket, azonban „nagy, országos jelentőségű kérdésben” nem tett ilyet.

Serlegbeszédének második részében célkitűzésének megfelelően a Kaszinó időszerűségéről referált. Ugyanakkor monológjának végén, amikor legitimálni kívánta egyesületének létét, a társadalmi és gazdasági élet törvényeinek kijátszóit – alattomos ellenség; szabotálók; kútmérgezők; betolakodott vámszedők, paraziták – nem nevezte meg, kire gondolt. Ez volt az első az emlékbeszédek sorában, melynek retorikájában ellenségkép bontakozik ki, ami Wekerle szellemiségétől mindenképpen idegen és távolálló felfogás.

A Kaszinó közgyűlését követően, s a díszvacsora előtt immár hetedik alkalommal hangzott el serlegbeszéd, amelyet Vladár Gábor jogász, az MTA levelező tagja, majd később igazságügyi miniszter mondott 1939. január 29-én. Vladár felszólalása minden bizonnyal – kisméretű nyomtatásban 22 oldal – a legterjedelmesebb valamennyi közül. Szerteágazó, sokrétű és választékosan megírt szöveg. Felütésként a szónok említést tett arról, hogy „megnövekedett a magyar föld” – minden kétséget kizáróan az első bécsi döntésre utalt.³⁶ Pár gondolattal méltatta Wekerle Sándor kormányzati, főképpen pénzügyi tevékenységét, amelyben meglátása szerint ellentmondás állt fenn. Az igazságügyi minisztériumi tisztségviselő beszédének középpontjába a konzervativizmust és a liberalizmust állította. Wekerle liberális reformokat hajtott végre, a Kaszinóban pedig a konzervativizmus szemléletében járt el – állította Vladár. Ugyanakkor a középosztállyal kapcsolatban fejtette ki nézeteit Németország, Olaszország, Franciaország és végül, de nem utolsó sorban Magyarország viszonylatában. Beszédében visszaköszönt a Teleki, Sipőcz és Imrédy korábbi

³⁵ *Évk. Orsz. kaszinó*, 1939. 166–167.

³⁶ *Évk. Orsz. kaszinó*, 1940. 165.

előadásában megidézett Széchenyi István, valamint az Imrédy monológjában megjelenített Prométheusz-hasonlat.

A soron következő emlékbeszédet Tasnádi Nagy András, az Imrédy- és a második Teleki-kormány igazságügyi minisztere, a képviselőház elnöke tartotta Wekerléről 1940. január 28-án. Beszédét Tasnádi is két részből állította össze: az első Wekerle szellemiségének megidőzését jelentette, a második a középosztály és a Kaszinó múltját és jövőképét vázolta fel.

Szónoklatának kezdetén Juhász Andorról szólt, nevezetesen a Wekerle-serleg 1933. évi átadásáról, és idézte is őt. Felszólalásának érdekessége a korábbi beszédekhez képest, hogy megemlíti az egyéni kudarcokat, amelyekből tanulni lehet. Tasnádi szólt Wekerle liberális egyházpolitikai reformjáról, amit párhuzamba állított az általa előkészített második zsidótörvénnyel. Nyilvánvalóan a Kaszinó igazgatóságában és a tagtársak között is számosan ellenezték Tasnádi serlegbeszédre történt felkérését: „Persze a gáncsokodás sohasem hallgat, jóelőre kifogás tárgyává tette most is, hogy az 1894–95-ös törvények megalkotójáról ma az emlékezik itt meg, aki az úgynevezett második zsidótörvényt előkészítette az a körül keletkezett parlamenti harcot megharcolta”.³⁷ Jól érezhető a disszonancia és ellentét egy jogkiterjesztő és jogkorlátozó törvény között. Ezt maga is érzi, azonban mégis büszke kodifikációs tevékenységére. Beszédének első felében Teleki serlegbeszédéhez hasonlóan idézte Wekerle 1914-ben Széchenyiről tartott emlékbeszédét. Előadásának második felében szólt a Magyarországot ért nagy változásokról, világháborúról, a Tanácsköztársaság okozta visszaesésről. Megítélése szerint ezeket a fordulatokat a középosztály szenvedte meg legjobban.

Az Országos Kaszinó 1941. január 26-án közgyűlést tartott, amelyen Teleki Pál kormányfő elnökölt, s azt követő vacsorán Fabinyi Tihamér jogász, egyetemi tanár, kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter, pénzügyminiszter, bankelnök tartott emlékbeszédet Wekerléről. Ez a szónoklat kiemelkedik az emlékbeszédek sorából, mert értékes és komoly filozófiai és jogelméleti magasságokba vezette a hallgatóságot és a kései olvasót. Wekerle nem emelkedett kultikus magasságba, s a beszélő nem ruházta fel őt különleges tulajdonságokkal, képességekkel. Fabinyi megfogalmazza a serlegbeszédek, s lényegében a Wekerle eszmeiségével – és nem a személyével – kapcsolatos elvárásokat: „Az itt évente elhangzó serlegbeszédek célkitűzése azonban túlmegy ezen a kegyeleti aktuson; nem annyira az embert akarja idézni, mint az eszmét, amelyet képviselt, a szellemet, amely túlélte őt, *mert tudni akarjuk, képes-e erőt és irányítást adni a mai időkben, van-e benne ma is követhető példa jövőnk és örök nemzeti céljaink munkálásánál*”.³⁸ Beszédében egyúttal szólt az Országos Kaszinó helyéről is a magyar társadalomban, valamint hívoszót küldött az ifjúsághoz, mely üzenet nem sokban különbözött az 1883-ban megfogalmazott alapításkori küldetéstudattól.

Fabinyi Tihamér meglehetősen jól felvázolta Wekerle személyiségét és politikával kapcsolatos attitűdjét. Mondandójában épített a korábbi felszólalások toposzaira, idézte Imrédy Széchenyi- és Wekerle-relációit. Fontos paradoxont állított beszéde első szakaszának középpontjába: „Paradoxnak hangzik, de a politika egyrészt csak

³⁷ *Évk. Orsz. kaszinó*, 1941. 168.

³⁸ *Évk. Orsz. kaszinó*, 1942. 164. (Kiemelések az eredetiben.)

akadály volt neki, amelyet le kellett győznie, hogy gazdasági és pénzügyi munkájához hozzájuthasson, másrészt pedig eszköz a hatalom megszerzéséhez, hogy ennek birtokában nagy pénzügyi elgondolásait jogszabályokká emelhesse és megvalósíthassa. A politikai problémák megoldásai, a kompromisszumok, az ígéretek, a kiegyenlítési taktikák, noha mesterien kezelte őket, mégsem tartoztak egyénisége lényegéhez, hanem csak belépti jegyek voltak a saját dolgozósobájába, ahova visszatérve kedvenc tervein munkálkodhatott. Ott kigondolt pénzügyi alkotásai a maguk idejében a korszerűség maximális teljesítményeit képviselő nagy cselekedetek voltak, amelyek létrehozásánál őt a legnagyobb szakértelem mellett magas erkölcsi felfogás vezette és meleg emberi érzés hevítette”.³⁹

Kiemelte, hogy Wekerle a tettek ember volt, cselekvő, alkotó, produktív politikus. Kritikát is mondott a szabadversenyos kapitalizmusról: a gyengébb indulónak nincsenek esélyei az erősebbel szemben. A liberális korszak relatív jóléte több társadalmi-szociális problémát elfedett. A szociális kérdés kapcsán megemlítette Wekerle második kormányát és Darányi tevékenységét, amit ugyancsak megfigyelhettünk Imrédy beszédében is. Közös vonás, hogy Telekihez hasonlóan monológjában utalt Wekerlének Széchenyivel kapcsolatos beszédére is.

Munkájában szerepel egy meglepően szokatlan párhuzam Adolf Hitler, Benito Mussolini és Wekerle Sándor között. A beszéd Magyarország második világháborúba való belépése előtt két és fél hónappal hangzott el. Nyilvánvalóan nem vádolható nemzetiszocializmussal Fabinyi, sőt beszédének elhangzásakor Teleki miniszterelnök is jelen volt a Kaszinóban. Sokkal inkább arról volt szó, hogy a magyarság ne a német és ne az olasz példát használja nemzeti egyéniségének kidomborításához, hanem Wekerléhez hasonlóan a Szent István-i eszmét.⁴⁰ Beszédének további érdekessége, hogy Wekerlét jogásként is értékesnek tartja, mert elsőként szolt a Közigazgatási Bíróság elnöki jószolgálatáról.

A második világháborúba időközben belépett és annak aktív résztvevőjévé vált Magyarország, és a kialakult háborús hangulat közepette mondta el 1942. január 25-én Kállay Tibor serlegbeszédét. Kállay a Horthy-korszak elején, 1921 és 1924 között volt pénzügyminiszter. Élete utolsó szakaszában Wekerle kutatásokkal foglalkozott, publikált is,⁴¹ s ennek apropóján tartotta meg a Kaszinóban az egyik leghosszabb Wekerle-émlékbeszédet.

Megrajzolta Wekerle hivatali pályafutását, nem emelte túlzott magasságokba, de hibás döntéseiről sem szolt. Wekerlét mint a politika művészt mutatta be, aki nem pártpolitikus volt, ars poétikáját a nemzet vagyonosodása képezte. Elhangzott a beszédében a „fehér ember kultúrája” kifejezés, ami a technika által átszőtt kultúrát jelentette. Kállay szerint az olasz fasizmus mintaértékű volt a szociális kérdés kezelésében, s ez a minta az európai országokat is áthatotta. Az előző évek felszólalóinak toposzai közül átvette Széchenyi és Wekerle analógiáját. Wekerle kapcsán Magyarország gazdasági teljesítőképességéről érkezett. Meglehetősen fontos közjogi

³⁹ FABINYI 1941b. 75.

⁴⁰ FABINYI 1941b. 78.

⁴¹ KÁLLAY 1939. 520–526.

alapnak tekintette az Ausztria és Magyarország közötti vámközösséget.⁴² Jelezte, hogy a függetlenségi politika mindig is ellenezte a dualista állam fennállása alatt a kvótaemelést. Viszont Wekerle és a hozzá hasonló szakpolitikusok által az 1880-as évek végén megindított gazdaságpolitikának köszönhetően a magyar fél a közös költségekhez való hozzájárulását, vagyis a kvóta mértékét két alkalommal is emelte. „Wekerle mindig a nagy fogyasztási területnek maradt a híve, mert úgy érezte, hogy jó kormányzati politika esetén szabad versenyben nem fogunk alul maradni. Ez a bizalom magában és a nemzetben, ez volt Wekerle liberalizmusa.”⁴³ Beszédének második felében pedig a Kaszinóról, s a középosztályról értekezett.

Az utolsó előtti serlegbeszédet Balás Károly mondta el 1943. január 31-én az Országos Kaszinóban. Balás egyetemi tanár, országgyűlési képviselő, az MTA levelező tagja volt. Beszédét két részre bontotta, az elsőben Wekerléről emlékezett meg, a másodikban a Kaszinóról és a középosztályról fejtette ki nézeteit. Az első részből kiderült, hogy Wekerle – a Balás által szigorúan mért kritériumok szerint is – közéleti nagyságot jelentett. Szólt jelentős alkotásairól, melyek közül kiemelte a házassági jogot.⁴⁴ A Monarchia közjogi természeténél fogva Wekerle szerinte nem fejthetett ki az egész birodalomra jótékony hatást, ezért ténykedését empirikusnak jellemezte. Ugyanakkor a valutareform kapcsán megjegyezte, hogy az már az egész Monarchiát érintette, és élete fő műve volt.

Ezt követően kezdődik Balás ámokfutása: felszólalásából árad a zsidógyűlölet és az antiszemitizmus. Megállapította, hogy Wekerle konzervatív is tudott lenni, amelynek kézzel fogható bizonyítéka a Kaszinó. Az egyesület „sziget volt az akkor már mindent előzőnlő zsidó áramlattal szemben” – nyomatékosítja Balás.⁴⁵

A beszédben hemzsegnek a gyűlöletkeltő szavak, kijelentések: fajvédelem, zsidókérdés, hogy a zsidók miatt egy másik középosztály is keletkezett a régi mellett. A Monarchia Magyarországa a kiegészés miatt nem lehetett szuverén, az új független, önálló Magyarország előkészületei már a dualizmus időszakában megkezdődtek, azonban Balás csalódott, mert Trianon következtében egy torz Kis-Magyarország született. Megítélése szerint fajvédelemre, valamint azon alapuló szociálpolitikára van szükség. Balás elhivatott antiszemita volt, Gyurgyák János írta róla, hogy a harmadik zsidótörvény néven elhíresült rendelkezés parlamenti tárgyalása során annak szigorítását szorgalmazta.⁴⁶

Balás interpretációja, eszmefuttatása alapján Wekerle is ízig-vérig, vagyis testtől-lelkestől zsidógyűlölő antiszemita: „Mélyen tisztelt uraim, higgyék el, hogy Wekerle Sándor ezt éppen olyan jól tudta és látta, ahogy mi látjuk most ezt, különösen utólag valamennyien. Ez a probléma ő előtte és ő benne is élt, de éppen erről

⁴² Bővebben lásd: KÁLLAY 1936. 37–61.

⁴³ *Évk. Orsz. kaszinó*, 1943. 174.

⁴⁴ *Évk. Orsz. kaszinó*, 1944. 175.

⁴⁵ *Évk. Orsz. kaszinó*, 1944. 177.

⁴⁶ GYURGYÁK 2001. 156. Képviselőházi vita az 1941. évi XV., a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről. Balás hozzászólásában javasolta, hogy a törvény terjedjen ki a nyolcadzsidókra, azaz az egy izraelita dédnagyszülővel rendelkezőkre is.

a problémáról lehetett elmondani az ő idejében, hogy vannak dolgok, amelyekről nem lehet mindig beszélni, de amelyekre mindig gondolni kell. És hogy ő gondolt a magyar középosztálynak erre a fajvédelmi tekintetekkel is összefüggő problémájára”.⁴⁷ Az a Wekerle Sándor, aki a XIX. század végén a polgári házasságot, az izraelita recepciót vette kormányának programjába – amely elvek miatt még az államfővel is konfliktusba keveredett –, bizonyíthatóan nem volt sem antiszemita, sem fajvédő. Egyértelműen látható a beszélőnek az a törekvése, hogy Wekerlét olyan attitűddel, készséggel, képességgel, látásmóddal ruházza fel, amellyel nem rendelkezett.

Az elhangzott serlegbeszédéről a sajtóban megjelent híreket, cikkeket nem elemezhettem ebben a tanulmányban, mert rendkívüli módon szétfeszítette volna a terjedelmi kereteket. Ugyanakkor Balás emlékbeszédének tekintetében kivételt tettem egyfajta mintavétel szempontjából, mert kíváncsi voltam a gyűlöletbeszédnek is felfogható kirohanások hatására.

Az *Újság* című napilap közölt híradást Balás beszédéről *Wekerle-emlékbeszéd az Országos Kaszinóban* címmel.⁴⁸ A cikk a beszéd Wekerlét magasztaló, illetve értékelő részét közölte, rövid általános tájékoztatást adott, azonban a beszéd kifogásolt második részéről hallgatott, nem szólt annak antiszemita felhangjáról. A Balás-beszédéről beszámolt a németbarát, revíziós, antiszemita, szovjet-ellenes Új Magyarország napilap is Sipeki Balás Károly serlegbeszéde az országos kaszinóban címmel.⁴⁹ A Milotay István szélsőjobboldali újságíró és képviselő szerkesztésében megjelenő napilap cikke röviden ismertette a Wekerlét illető részt, és annyit jegyzett meg, hogy Balás szerint a „kaszinóban hagyományos magyar levegőjű szigetet alapított”. Vélhetően más napilapoktól vették át a szerkesztőségben a híreket, olyanoktól, amelyek nem említették a második részben elhangzott antiszemita eszmefuttatást, ezért a lapnál nem tulajdonítottak komoly hírértéket az emlékbeszédnek. Részletesebb elemzést adott a *Nemzeti Újság*, a konzervatív keresztény-nemzeti lap, szintén „*Wekerle emlékezete az Országos Kaszinóban*” címmel közölt cikkében. A szerző beszámolt Balás beszédének első feléről, és értékelte annak második részét is. Megismételte Balás erősebb kijelentéseit, jószerivel átvette azokat. Végül összegzőként ezt írta: „Ha utólag ilyen szemszögből nézzük az Országos Kaszinó alapítását, akkor elmondhatjuk, hogy az fontos és hasznos magyar munka volt, amelyet az idő egyre jobban igazol. Wekerle Sándor az Országos Kaszinóban az intelligens dolgozó magyarok elitje számára akart tömörítő társadalmi intézményt adni egy emelkedettebb úri világnézet szellemében”.⁵⁰

Az angolbarát liberális körök tagja, Baranyai Lipót szónokolt az Országos Kaszinóban utolsó alkalommal megrendezett Wekerle-serlegbeszédén 1944. január 30-án. Popovicshoz és Imrédyhez hasonlóan Baranyi is az MNB elnöki tisztjét látta el, immáron 1938 és 1943 között. Meglehetősen nagy a kontraszt az előző, gyűlöletkeltő Balás-féle, és Baranyai filantróp beszéde között. A Baranyai által képviselt szellemiség sokkal közelebb állt a liberális Wekerléhez, mint Balásé.

⁴⁷ *Évk. Orsz. kaszinó*, 1944. 181–182.

⁴⁸ *Újság*, 1943. február 2. 5.

⁴⁹ *Új Magyarország*, 1943. február 4. 8.

⁵⁰ *Nemzeti Újság*, 1943. február 4. 6.

Pátossal emlékezett meg Wekerléről, aki szerinte a kiegyezés ama nemzedékéhez tartozott, akik a dualista Magyarországot pozitív tartalommal tudták megtölteni. Wekerle méltatása rövidre sikeredett. Mondanivalójának lényegét az egyén és az állam viszonyára építette.

A hivatása betöltésében a középosztálynak – nyilatkozott Baranyai – három princípiumot kell követnie: az igazság, az emberszeretet és a szabadság princípiumát.⁵¹ Két világnézet vívott harcot ezen princípiumok körül: az egyik az ember individuális személyiségét, a másik a tömeg összességét helyezi az élet középpontjába. A hajdani miniszterelnök az individuális világnézet meggyőződéses híve volt, aki – független és szabad emberként –, minden cselekedetének az igazság és az emberszeretet volt a vezérlőelve.

Az igazság és emberszeretet csak a szabadság kiteljesedésében valósítható meg. Baranyai logikusan érvel emellett, hogy a szabadság alapelvéből kiindulva az emberi együttélésnek két véglete van: az önkényuralom és az anarchia. Az egyén sem az egyikben, sem a másikban tartósan megállni nem tud, kompromisszumra van szükség, amely az állami életnek abban az alkotmányos formájában valósult meg, amelyet a XIX. század hozott létre. Beszédének végén szólt Baranyai arról, ha a hatalom teljes mértékben betölti az ember életét, akkor megszűnik a személyiség és az ember bizonyos értelemben tárggyá válik. Azt hirdette, hogy ez a gondolat nem Magyarországon született, hanem hat évvel korábban lépte át a határokat, s szerzett követőket magának.⁵²

A hallgatás kora. Wekerle 1945 utáni emlékezete

A második világháborút követően egy új korszak veszi kezdetét mind politikai, gazdasági, társadalmi, mind Wekerle-kultusz és -emlékezet tekintetében. Wekerle születésének 100. évfordulóján megjelent egy cikk a *Magyar Nemzet* hasábjain 1948. november 14-én. A rövid megemlékezést a centenárium alkalmából Éber Antal jogász, közgazdasági író és politikus készítette. Wekerle közgazdasági, az államháztartással kapcsolatos adóügyi és pénzügyi tevékenységét emelte ki, valamint személyiségéről és habitusáról is írt: „Minden alkotásánál azonban maradandóbb érték az a közéleti puritanizmus, amelynek ragyogó példáját nyújtotta. Szereplési viszketeg sohasem bántotta. Nagy kabinetje után 10 évig, a koalíció után 8 évig élt minden zokszó, minden politizálás nélkül. Mikor az egyházpolitika hullámai elsodorták, nem volt az a nagy bank, nem volt az a nagy iparvállalat, amely ne esengett volna azért, hogy elnökéül választhassa. Sem akkor, sem később nem vállalt semmiféle magángazdasági állást. Nem azért, mintha azt nem tartotta volna magához méltónak. Hiszen polgári családból származott. Ő volt Ferenc József egyetlen magyar miniszterelnöke, aki nem volt nemes ember. De nem akarta, hogy az a feltevés támadhasson, mintha egy magyar miniszterelnök, egy magyar pénzügyminiszter ebben a magas állásban talán előkészítette későbbi gazdasági elhelyezkedését. Visszavonult és elvállalta a Közigazgatási Bíróság elnöki tisztjét, amelynek ő adott súlyt, díszet és tekintélyt.

⁵¹ BARANYAI 1944. 4.

⁵² BARANYAI 1944. 21.

Három miniszterelnökség után is polgárember maradt. Nem követte Lónyayt vagy Tisza Lajost, akik grófi címmel jutalmaztatták magukat... Akik még – igen kevesen – vagyunk azok közül, akik annak a szerencsének voltak osztályosai, hogy a parlamentben vele dolgozhattak, évtizedek múltával is csodálattal, szeretettel, nagy emléke iránti őszinte kegyelettel gondolnak vissza hódítóan kedves közvetlen, mindig előzékeny, békülékeny sohasem agresszív, mindig kompromisszumokra hajló ragyogó egyéniségére”.⁵³

A demokráciából diktatúrába történő átmenet befejezését követő időszakban nem beszélhetünk Wekerle nyilvános kultuszáról. Nem kerültek megrendezésre a korábban megszokott serlegbeszédék, megemlékezések sem. Elkövetkezett a hallgatás kora. A rövid Wekerlével kapcsolatos lexikon szócikkek inkább degradáló módon, vagy még inkább elítélő módon szólnak tevékenységéről. Ennek legékeesebb példája az ismert *Új Magyar Lexikon* sorozat utolsó kötete, amely 1962-ben látott napvilágot. A rövid szócikk megemlíti Wekerle munkássága kapcsán, hogy pénzügyminiszter volt, illetve, hogy három alkalommal volt miniszterelnök. Ugyanakkor megtudhatjuk azt is, hogy mennyire káros volt a tevékenysége: „Az első polgári származású miniszterelnök volt Magyarországon. Általában a polgárság, de elsősorban a finánciókések és a velük összeszövődött nagybirtokos réteg érdekeit képviselte”.⁵⁴ Már nem jelenik meg az a gondolat, hogy Wekerle számára a társadalmi egyenlőség volt a cél a középosztály tekintetében. Ily módon, aki először találkozott nevével és munkásságával, a szócikk alapján megtudhatta, hogy nem volt jó politikus, és nem a megfelelő módon tevékenykedett. Végeredményben a '60-as, '70-es évekre ez a szócikk határozta meg az róla kialakított képet, felfogást.

Némiképp árnyalja a képet a *Magyar Életrajzi Lexikon*, melynek vonatkozó kötetét 1982-ben adták közre. Ebben az előző szócikkhez képest jóval részletesebb és tárgyilagos életút-leírást kap az olvasó, melyben kiemeli a szerző, hogy Wekerle „a dualizmus legismertebb pénzügyi szakembere” volt.⁵⁵ Második miniszterelnöki ciklusáról a következőt írja: „Az inkább agrárius beállítottságú kabinetben elsősorban ő képviselte az ipari körök, a fináncióke érdekeit”,⁵⁶ adaptálva az *Új Magyar Lexikon* korábbi megállapítását. A marxista történész, Dolmányos István jóvoltából ez idő tájt a koalíciós kormány működéséről több kötet is napvilágot látott, melyekben a Dolmányos által közvetített Wekerle-kép egyértelműen elítélő volt.⁵⁷

A hajdani miniszterelnök emlékezetéhez kapcsolódik a telep, amelynek névadójává vált. Az itt működő társaskört megszüntette a Rákosi-rendszer, a Kádár-korszakban pedig ennek a dualizmusban tervezett kertvárosnak a felszámolása, illetve lebontása is napirendre került a Fővárosi Tanácsban. A főváros átdolgozott Általános Rendezési Tervét 1970-ben hagyták jóvá, melyben helyet kaptak az agglomerációs övezetre vonatkozó rendelkezések is.⁵⁸ A népességnövekedéssel a panel

⁵³ ÉBER Antal: Wekerle centenáriuma. *Magyar Nemzet*, 1948. november 14. 4.

⁵⁴ ÚML 6. 1962. 733.

⁵⁵ MÉL 2. 1982. 1035.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ DOLMÁNYOS 1963.; DOLMÁNYOS 1976.; DOLMÁNYOS 1978/a.; DOLMÁNYOS 1978/b.

⁵⁸ CSIZMADY 2003. 91–92.

típusú lakótelep-építés az 1970-es években az igények kielégítése miatt felgyorsult Budapesten. A tervek alapján további óriás beruházások kezdődtek volna a külső területeken, amit a fokozatosan romló gazdasági helyzet akadályozott meg. Ekkor épültek a nagy külvárosi paneles lakótelepek: az újpálotai, az újpesti, az Őrs vezér téri, a pesterzsébeti, a kispesti, a káposztásmegyeri, a rákoskeresztúri és a Havanna lakótelep.⁵⁹ A Wekerletelep lebontását és eltüntetését Budapestről, az 1970-es évektől kezdődően meginduló szakmai és lakossági tiltakozások akadályozták meg a nagymérvű, sokszor jó állapotú házak lebontásával járó rehabilitációkkal szemben, valamint a fejlődő és kispolgári hagyományokkal rendelkező lakóterületeken, – ami-lyen Józsefváros és Kispest is volt.⁶⁰

A kibontakozásnak a korszaka, a rendszerváltozást követő Wekerle-kultusz és -emlékezet

A Wekerle-kultuszt és -emlékezetet illetően a következő korszak a kibontakozás időszaka, amely a rendszerváltoztatással következett el. Ez az éra, amely ma is tart, nem jelent „igazi pezsgő” Wekerle-kultuszt, -emlékezetet ami megfigyelhető volt a két világháború között, ám megkezdődik életének, munkásságának történeti feldolgozása, társadalmi, civil szervezetek jelennek meg, amelyek ténylegesen a hagyományát, emlékezetét ápolják a hajdani háromszoros miniszterelnöknek.

2006-ban alapítottak egy gazdasági profillal rendelkező, ma is működő magán-főiskolát, amelynek Wekerle Sándor adta a nevét – ez a Wekerle Sándor Üzleti Főiskola. A névválasztás azért esett őrá, mert egy olyan gazdasági szereplőt vagy egykori gazdasági politikust kívántak névadójukká tenni, aki kiérdemelte azt, hogy egy intézményt nevezzenek el róla.⁶¹

2008-ban két centenáriumra is sor került, amikor 160 éve, 1848-ban született Wekerle Sándor és 100 éves volt a Wekerletelep. Ha a politikusról nem is, de a Wekerletelepről megemlékeztek. Ráday Mihály ismert művészettörténész, operatőr és városvédő háromrészes műsora 2008 nyarán az MTV 1 csatornáján volt látható.

Az egyik legfontosabb szervezet, amely emlékéhez, illetve kultuszához köthető, Budapest XIX. kerületének az egyik városrészén, a Wekerletelepen alakult meg, pontosabban több évig tartó szorgos kutató és előkészítő munkát követően 1986-ban újjáalakult. A ma közel negyven éves múlttal rendelkező új egyesület, a Wekerlei Társaskör a régi jogutódjának tekinti magát, s tevékenysége a korábbihoz képest a kor kívánalmainak megfelelően számos területtel – helytörténet, településszerkezet, építészet és a természeti értékek megőrzése – bővült. Az emlékezet és kultusz szempontjából meghatározó első fordulat éppen a társaskörhöz kötődik: a szervezet kezdeményezésére született meg az ötlet a telep centenáriumi ünnepének keretén belül a kultuszhoz kapcsolódó fontos elemként, hogy szobrot emelnek Wekerlének 2008-

⁵⁹ KOC SIS 2009. 93.

⁶⁰ PREISICH 1998. 82.

⁶¹ Lásd: Wekerle Sándor Üzleti Főiskola honlapja, <https://wsuf.hu/hu/rolunk/foiskolankrol> (2024. szeptember 28.).

ban.⁶² A helyválasztás szimbolikus, a Wekerletelep kellős közepén, a Kós Károly téren állították fel a politikus mellszobrát. A Hegedüs Lóránt által megálmodott és óhajtott első kültéri szobor az 1929-ben elhangzott serlegvacsorát követően, 79 év múlva valósult meg és került leleplezésre.

Wekerle halálának 90. évfordulójára társadalmi, civil kezdeményezésre szülővárosa, Mór egészalakos köztéri szobrának megalkotását tűzte ki céljául. Ennek érdekében a 2011. évi Wekerle Emlékév lebonyolítására és a móri köztéri Wekerle emlékmű felállítására egy emlékbizottság jött létre 2010. július 9-én. Az emlékmű megvalósult, halálának 90. évfordulóján, 2011. augusztus 26-án a móri Erzsébet téren leplezték le ünnepélyes keretek között. Maga a tárgy egy monumentális szobor, amely miniszterelnöki dolgozósobájában ábrázolja Wekerlét. Az alkotást Nagy Benedek helyi szobrászművész tervezte és kivitelezte.⁶³

Szintén halálának 90. évfordulója alkalmából Wekerle Sándor emlékszobát avattak Budapesten a Múzeum utcában elhelyezkedő Károlyi–Csekonics-palotában 2011. augusztus 30-án.⁶⁴ A szobában néhány Wekerléhez köthető tárgy és a Benczúr Gyula által 1911-ben készített portréjának másolata került kiállításra.

A következő szervezet szintén Wekerle Sándor szülővárosához, Mórhoz köthető: a Wekerle Sándor Életművét Gondozó Kulturális és Tudományos Alapítvány. A 2011. emlékévét és szobrot koordináló bizottság egyes tagjai magánszemélyként 2012. június 18-án létrehozták az alapítványt. A társadalmi szervezet gondos és lelkiismeretes munkát végez azért, hogy a hajdani miniszterelnök emléke, emlékezete megmaradjon, politikai hagyományát generációkon át tovább örökössék. Célkitűzésükről és szerteágazó feladataikról összefoglalva elmondható, hogy az jószerivel minden, amit Wekerle jelent és jelenthet.⁶⁵ Tevékenységük közül kieme-

⁶² NAGY – ROMHÁNYI 2008. 28.

⁶³ MOSBERGER – NAGY 2012. 6.

⁶⁴ *Magyar Hírlap*, 2011. augusztus 31. 12.

⁶⁵ Lásd: Wekerle Sándor Életművét Gondozó Kulturális és Tudományos Alapítvány, www.wekerlealapitvany.hu/bemutakozas (2024. szeptember 29.): „Wekerle Sándor történelmi emlékezetének, szellemiségének, gazdasági-pénzügyi örökségének megőrzése, ápolása, kiterjesztése a Kárpát-medencei térségben. Ünnepi megemlékezések szervezése Wekerle Sándor születése és halála évfordulóján. A móri Wekerle Sándor emlékmű és környezete méltó ápolása. A Wekerle-hagyaték, helytörténeti gyűjtemények fejlesztésének segítése, kiadványok, emléktárgyak kibocsátása. Folyamatos kapcsolattartás Wekerle Sándor leszármazottjaival, az alapítványi tevékenységgel összefüggésben érintett állami, önkormányzati és civil szervezetekkel. Mór, Kispest, Székesfehérvár és Wekerle Sándor életútjához kötődő további települések közötti kapcsolatok építése. Tudományos konferenciák szervezése Wekerle Sándor innovatív pénzügyi-gazdasági tevékenysége eredményeinek népszerűsítése céljából. Wekerle Sándor életművéről és a dualizmus koráról történelmi vetélkedő szervezése a Kárpát-medencében élő magyar diákok részvételével. Gazdasági fórumok szervezése más szervezetekkel (kamarák, közgazdász szakmai szervezetek), a Kárpát-medencében élő elméleti és gyakorlati gazdasági szakemberek, üzletemberek részvételével. Gazdasági díjak alapítása a Kárpát-medencei térség gazdasági fejlődéséért, integrációjáért legtöbb tett vállalkozók, cégek, elméleti pénzügyi-gazdasági szakemberek, kutatók számára. Elsősorban pénzügyi-gazdasági területen felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatók számára szakdolgozati témák kiírása, a legszínvonalasabb munkák díjazása. Elsősorban pénzügyi-gazdasági területen felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatók számára Wekerle Sándor tehetség ösz-

lendő a Wekerle nevéhez köthető tudományos és közgazdasági életműdíjak megalakítása és két évente történő átadása egy szintén Wekerle nevét viselő tudományos konferencia keretében. E tanulmány megjelenéséig 12 neves magyar tudós és közgazdász vette át a díjat a szakmai közönség előtt. Fiatal szakemberek részére Wekerle nevét viselő innovációs díjat is alapított a szervezet. Szintén fontos kezdeményezés a Móri Borvidék borversenye, amelyet a Brindisi Szent Lőrinc Borrend és a Móri Borvidék Hegyközségével szerveznek és bonyolítanak le minden ősszel az alapítvánnyal, a Móri Bornapok keretében. A borvidék nedűi vehetnek részt a versenyen, és nyerhetik el a Wekerle Emlékbor vándordíjat. A nyertes borászat egy évre jogot szerez a győztes borból 500 sorszámozott palack Wekerle Emlékbor néven történő forgalmazására.

Wekerle sírhelyének gondozását napjainkban a Nemzeti Örökség Intézete végzi, és azt az általuk szervezett magyar miniszterelnökök sírhelyét bemutató, vezetett program részeként mutatja be a nagyközönségnek a Nemzeti Sírkertben. Az Intézet Wekerle halálának 100. évfordulójára videofilmet készített és tett közzé a világhálón. 2019-től a Magyar Nemzeti Bank Wekerle Sándor Kárpát-medencei Közgazdasági díjat alapított és ad át méltó ünnepség keretében az erre érdemesek számára.

Wekerlének nincs kultusza és emlékezete az egyházban, ennek okai a magyar kultúrharcban keresendők. A XIX. század végén zajlott Magyarországon az egyház és állam funkciójának szétválasztásával kapcsolatos jogalkotói tevékenység. Ezeknek a jogszabályoknak a megalkotását a Szapáry-kormány is programjára tűzte, azonban nem tudta megvalósítani. Végül a liberális reformsomagot a Wekerle-kormány alkotta meg uralkodói engedéllyel, s került törvényi erőre például a polgári házasságkötés, a válás, a felekezeten kívüliség. A klérus szerint ez a folyamat valamennyire a katolikus egyház felsőbbbségének letörésére irányult, ami ugyan nem volt szempont, sokkal inkább a polgári Magyarország alapjainak a lerakása volt a cél. Sőt, Nyugat-Európában ez a folyamat szintén végbement a XIX. században. A reform egyértelműen Wekerléhez köthető, ezért a katolikus egyházban, illetve a klérusban a mai napig nem örvend népszerűségnek.

Wekerle Sándor miniszterelnök emlékezete – a két szobra mellett – a városi politikában, így a mindennapi életben is megjelenik: a fővárosban két kerületben utcát neveztek el róla, a belvárosban, az V. kerületben, illetve Soroksáron. Valamint vannak vidéki városok is, amelyekben található Wekerle utcanév: Debrecen, Hajdúszoboszló, Maglód, Makó és végül, de nem utolsó sorban szülővárosa, Mór. Utóbbiban a város főutcája mellett a 2001-ben épült Szabadidőközpont is Wekerle Sándor nevét viseli.

---

töndíj alapítása, hallgatói csereprogramok koordinálása hazai és Kárpát-medencei magyar nyelvű oktatási intézmények között. Wekerle Sándor nevével fémjelzett különböző versenyek, kulturális, sportrendezvények támogatása. Wekerle Sándor emlékhelyek, szobrok állagának megóvása, és ezek külső környezetének gondozása.”

Összegzés

A tanulmány Wekerle Sándor emlékezetét áttekintve elvezeti az olvasót a XX. század kezdetétől egészen a XXI. század első két évtizedéig. Bizton állíthatjuk, hogy Wekerle emlékezete egymással szervesen összefüggő elemeket tartalmaz, ami a két világháború közötti emlékbeszédekből és serlegbeszédekből is kiderül. A Rákosi- és Kádár-korszak ugyanakkor megkísérelte mind szellemi, mind fizikai értelemben is eltüntetni a hajdani miniszterelnököt, gondoljuk a Wekerletelep lebontásának tervére.

A Keleti Blokk összeomlását és a rendszerváltozást követően megindult Wekerle Sándor életének tudományos igényű feldolgozása, emlékezetével kapcsolatos kiállítások, helységek, intézmény alapítása. Emlékezetének csúcspontját a 2008. évi budapesti, majd a 2011. évi móri köztéri szoborállítással és a Wekerle-emlékév szervezésével, majd 2021-ben – halálának 100. évfordulóján – érte el, amikor a nevét viselő alapítvány által meghirdetett Wekerle Centenárium Év alatt 12 rendezvényből álló, sokrétű rendezvénysorozattal, életét és az aranykorona reformot bemutató hiánypótló könyv kiadásával, emléktárgyak, bélyegek, képeslapok megjelenésével emlékezett rá az utókor.

Az emlékezet mellett az esetleges Wekerle-kultusz témaköre is tárgyat képezte dolgozatomnak. Úgy vélem, a Horthy-korszakbéli Országos Kaszinó auktorejai a miniszterelnök életművét fel kívánták használni ideológiai és politikai céljaik igazolására. A halálával lezárult életművet a kor kívánalmainak és hangulatának megfelelően igyekeztek interpretálni. Trianon, a revízió, az irredentizmus és a zsidógyűlölet egyaránt megjelentek ezekben a beszédekben. Ehhez járult hozzá az 1933-ban „szolgálatba” állított XVII. századi keletkezésű serleg. Ebben az érásban megkísérelték kultuszát kialakítani, kiépíteni. A beszédekben a kultusz kialakításához köthető motívumok jelentek meg. Például Imrédy Béla 1938-as serlegbeszédében, a helyet, vagyis az általa alapított Országos Kaszinót próbálta kultikus emlékhelyként aposztrofálni, Balás Károly 1943-ban pedig már a méltatott személyt ruházta fel olyan tulajdonságokkal, amelyekkel a többszörös miniszterelnök életében sohasem rendelkezett. Wekerle Sándor 1921-ben elhunyt, nem volt szerepe a két világháború közötti jobbratolódás folyamatában, annak ellenére, hogy személyét elhunytá után megkísérelték ebbe bevonni.

BIBLIOGRÁFIA

- ANKA 2023. ANKA László: *Apponyi Albert kultusza*. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, Budapest, 2023.
- BALÁS 1943. BALÁS Károly: *Ünnepi beszéd Wekerle Sándor emlékére*. Budapest, 1943.
- BARANYAI 1944. BARANYAI Lipót: *Wekerle-serleg emlékbeszéde*. Hellas, Budapest, 1944.
- CSIZMADY 2003. CSIZMADY Adrienne: *A lakótelep*. Doktori mester munkák. Gondolat, Budapest, 2003.
- DOLMÁNYOS 1976. DOLMÁNYOS István: *A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején*. Akadémiai, Budapest, 1976.
- DOLMÁNYOS 1978a. DOLMÁNYOS István: A koalíció kormányzatának első szakasza. In: *Magyarország története 1890–1918*. II. kötet. Főszerk. HANÁK Péter. Szerk. MUCSI Ferenc. Akadémiai, Budapest, 1978, 609–668.
- DOLMÁNYOS 1978b. DOLMÁNYOS István: A koalíciós kormány válsága és bukása. In: *Magyarország története 1890–1918*. II. kötet. Főszerk. HANÁK Péter. Szerk. MUCSI Ferenc. Akadémiai, Budapest, 749–784.
- DOLMÁNYOS 1963. DOLMÁNYOS István: *A magyar parlamenti ellenzék történetéből, 1901–1904*. Akadémiai, Budapest, 1963.
- EÖRY 2004. EÖRY Gabriella: Az Országos Kaszinó tisztikara és tagsága (1883–1943). *Korall*, 2004/9. 61–87.
- EÖRY 2006. EÖRY Gabriella: Az Országos Kaszinó és a középosztály. In: *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Szerk. KÖVÉR György. Századvég, Budapest, 2006. 321–324.
- Évk. Orsz. kaszinó, 1939–1944.* *Az Országos Kaszinó Évkönyve 1934. évről. Ötvenkettedik év – 1943. évről. Hatvanegyedik év*. Budapest, 1935–1944.
- FABINYI 1941a. FABINYI Tihamér: *Wekerle Sándor emlékezete*. Budapest, 1941.
- FABINYI 1941b. FABINYI Tihamér: Wekerle Sándor emlékezete. *Gazdasági Jog*, 1941/2. 73–81.
- GEYR 1993. Geyr, Géza Anderas von: *Sándor Wekerle 1848–1921. Die politische Biographie eines ungarischen Staatsmannes der Donaumonarchie*. R. Oldenbourg, München, 1993.
- GYURGYÁK 2001. GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris, Budapest, 2001.
- HALÁSZ 1932. DABASI HALÁSZ Lajos: *Az Országos Kaszinó ötvenéves története, 1883–1932*. Hellas, Budapest, 1932.
- HEGEDÜS 1929. HEGEDÜS Lóránt: Wekerle Sándor emlékezete. *Magyar Ipar*, 1929/1. 1–4.
- K. HORVÁTH 2019. K. HORVÁTH Zsolt: Kollektív emlékezet, kollektív képzet, együttes élmény. Egy fogalomvándorlás szociológiai-politikai implikációi: Halbwachs, Durkheim, Mérei. *Magyar Filozófiai Szemle*, 63. évf., 2019/3. 63–80.
- KÁLLAY 1936. KÁLLAY Tibor: A közjogi sérelmek politikája. *Budapesti Szemle*, (241. kötet, 701. szám), 1936. 37–61.

- KÁLLAY 1939. KÁLLAY Tibor: Wekerle Sándor. In: *Magyarország történelme, földje, népe, élete, gazdasága, irodalma, művészete Vereckétől napjainkig*. 1. kötet. Történelem. Franklin-Társulat, Budapest, 1939. 520–526.
- KÁLLAY 1942. KÁLLAY Tibor: *Wekerle Sándor serlegbeszéd*. Budapest, 1942.
- KINCSES 2021. KINCSES Katalin Mária: *A Rákóczi-kultusz első szobrai*. Gondolat, Budapest, 2021.
- KINCSES 2024. KINCSES Katalin Mária: A magyar történelmi személyiségek XIX–XX. századi kultusza vizsgálatának perspektívája és első eredményei. In: *XIX–XX. századi magyar történelmi kultuszok*. Szerk. KINCSES Katalin Mária. Line Design, Budapest, 2024. 7–36.
- KOCSIS 2009. KOCSIS János Balázs: *Városfejlesztés és városfejlődés Budapesten 1930–1985*. Gondolat, Budapest, 2009.
- LÁSZLÓ 1926. LÁSZLÓ Gyula: *Wekerle Állami Munkástelep Monográfiája*. Budapest, 1926.
- LUKÁCS 1924. LUKÁCS György: Wekerle Sándor. *Budapesti Szemle*, 2024. (195. kötet, 561. szám), 55–60.
- MATLEKOVITS 1922. MATLEKOVITS Sándor: *Wekerle Sándor emlékezete*. Budapest, 1922.
- MÉL 2. *Magyar Életrajzi Lexikon* 2. Kötet. L–Z. Főszerk. KENYERES Ágnes. Akadémiai, Budapest, 1982.
- MOSBERGER – NAGY 2012. *Egy szobor születése. Wekerle Sándor Emlékév 2011*. SZERK. MOSBERGER József – NAGY Benedek Mór. Képző- és Iparművészeti Szabadiskola Alapítvány, Budapest, 2012.
- NAGY – ROMHÁNYI 2008. NAGY Tamás – ROMHÁNYI András: Wekerle – A múlt kötelez. *Honismeret*, 36. évf., 2008/5. 22–28.
- NÉMETHY – BERZEVICZY – VASS 1928. NÉMETHY Károly – BERZEVICZY Albert – VASS József [beszédei]: *Az Országos Közművelődési Tanácsnak Széll Kálmán és Wekerle Sándor emlékezetére 1928. október 14-én tartott XX. közgyűlése*. Budapest, 1928.
- NORA 2009. NORA, Pierre: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Napvilág, Budapest, 2009.
- PREISICH 1998. PREISICH Gábor: *Budapest városépítésének története 1945–1990*. Műszaki, Budapest, 1998.
- Széchenyi emlékezete*, 2010. *Széchenyi emlékezete. Serlegbeszéd a Nemzeti Kaszinóban, 1864–1944*. Szerk. GERGELY András – ANKA László – KÖRMENDY Kinga. Akadémiai, Budapest, 2010.
- TARJÁNYI 2010. TARJÁNYI Eszter: Az egyszerű forma bonyolultsága: Az anekdota mint ellentörténelem és Tóth Béla Anekdotakincse. *Literatura*, 36. évf., 2010/1. 15–38.
- ÚML6. 1962. *Új Magyar Lexikon* 6. S–Z. Akadémiai, Budapest, 1962.
- VARSÁNYI 2008. VARSÁNYI Erika: Sipőcz Jenő. In: *A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873–1950*. Szerk. FEITL István. Napvilág, Budapest, 2008. 187–198.

“WE MUST BUILD, NOT DESTROY. WE MUST BELIEVE,
NOT DESPAIR!”

The Cult of Veneration of Three-Time Prime Minister Sándor Wekerle

(Abstract)

Does Sándor Wekerle, who in his capacity as prime minister led the country on three different occasions over the course of the Era of the Dual Monarchy, have a cult of veneration? Since the question has so far attracted the attention of researchers, I have undertaken the analysis myself and presented it in the current study. My objective is to systematically trace the formation of his cult of veneration and remembrance. In this study, I cover the nearly 100-year period that followed Wekerle's death (in 1921) with reference to events and occurrences associated with his cult of veneration and remembrance.

At the beginning of the study, I formulate a question, and by the end, I emphatically conclude and state that Wekerle does indeed have remembrance. We can observe aspects of this remembrance in the commemorative speeches and *serleg-beszédek* (literally “goblet speeches”) heard over the course of the Interwar Era. On the other hand, the Rákosi and Kádár Eras tried to invalidate the former prime minister, both spiritually and physically, taking the idea of razing the Wekerletelep (Wekerle Suburb) as an example. In contrast, after the collapse of the Eastern Bloc and the change of regime, Wekerle's persona reemerged, in tandem with academic research into his life and the revival of his memory. One of the highlights of the afore-mentioned process was the unveiling of a bust statue of Wekerle in the very heart of the suburb that bears his name in 2008, on the centennial of its ground-breaking. Continuing along this path, he was also fittingly commemorated with a life-size statue in his hometown of Mór in 2011.

In addition to remembrance, the cult of veneration is also the subject of my study. We can conclude that the authors of the National Casino in the Horthy Era wished to utilize his life's work as justification of their ideological and political aims. They endeavored to interpret his life's work according to the wishes and spirit of the era. The Treaty of Trianon, revisionism, irredentism and anti-Semitism were all aspects of the speeches heard at the National Casino. These were accompanied by 17th century relics “put into service” in 1933. In this era, there was an attempt to engender and forge a cult of veneration. Cultic motifs turned up in speeches; for example, Béla Imrédy's speech endowed the National Casino – of which Wekerle had been one of the founders – with distorted character and attitudes, while Károly Balás' did the same to Wekerle. Wekerle, since he had died in 1921, did not play a role in the growth of right-wing radicalization over the course of the Interwar Era.

In addition to Wekerle's cult of veneration in the 1930s and 1940s, we can unequivocally state that he is still remembered today, for a commemorative wine, a suburb, the Wekerle Suburb Association, public statues, a street and even a private institute of higher education all bear his name.

„BAUEN MUSS MAN, NICHT ZERSTÖREN, GLAUBEN MUSS
MAN, NICHT VERZAGEN!”

Der Kult des dreifachen Ministerpräsidenten Sándor Wekerle

(Resümee)

Sándor Wekerle war während der Doppelmonarchie drei Mal an der Spitze des Landes als Regierungschef: Ist sein Name mit einem Kult verbunden? Forscher haben diese Frage bis dato nicht untersucht, daher habe ich mir vorgenommen, sie in meiner Studie zu analysieren und vorzustellen. Laut meiner Zielstellung habe ich Kult und Andenken des einstigen Ministerpräsidenten von seinem Tod im Jahre 1921 an systematisch begleitet. In meiner Arbeit stelle ich die annähernd hundert Jahre nach Wekerles Tod (1921) beziehungsweise deren mit Wekerles Kult und Andenken zusammenhängende Ereignisse vor.

Am Anfang der Studie formulierte ich als Frage und zum Schluss kann ich als eine Art Konklusion mit Gewissheit behaupten, dass Wekerle eine Erinnerung darstellt. Mit dieser Erinnerung verbundene Elemente konnte man in den Gedenk- und Pokalreden in der Zwischenkriegszeit beobachten. Zugleich versuchten die Rákosi- und die Kádár-Ära, den einstigen Ministerpräsidenten sowohl im geistigen als auch im physischen Sinne verschwinden zu lassen; denken wir allein daran, dass der Abriss der Wekerle-Siedlung als Möglichkeit aufgeworfen wurde.

Demgegenüber kam die Person Wekerles nach dem Zusammenbruch des Ostblocks und der Wende erneut zum Vorschein, es begannen die wissenschaftliche Erforschung seines Lebenswegs und die Auffrischung seines Andenkens. Einen der Höhepunkte dieses Prozesses bedeutete die Enthüllung seiner Büste 2008 inmitten der nach ihm benannten Anlage, die ihr Zentenarium beging. Auf diesem Wege schritt seine Geburtsstadt Mór (Komitat Fejér) im Jahre 2011 voran, als sie ihm durch die Aufstellung seiner Ganzkörper-Statue auf würdige Weise ein Denkmal setzte.

Neben dem Andenken bildete auch der Kult Gegenstand meiner Arbeit. Man kann feststellen, dass die Autoren im Landeskassino in der Horthy-Ära sein Lebenswerk benutzen wollten, um ihre ideologischen und politischen Ziele zu bestätigen und dieses Lebenswerk, das mit seinem Tod zu Ende ging, entsprechend den Wünschen und der Stimmung der Epoche zu interpretieren. Trianon, die Revision, der Irredentismus und der Judenhass sind gleichermaßen in diesen Reden aufgetaucht. Zu ihnen gesellte sich der 1933 „in den Dienst gestellte“ Gedenkpokal, datiert vom 17. Jahrhundert. In dieser Ära können wir den Versuch erfahren, seinen Kult zu etablieren und auszubauen. In den Reden kommen kultische Motive zum Vorschein, wie beispielweise in einer Rede von Béla Imrédy (Präsident der Nationalbank, später Ministerpräsident), die den Ort, d.h. das auch von ihm gegründete Landeskassino, und in einer Rede von Károly Balás (Univ. Prof. und Parlamentsabgeordneter) die hingegen die Person mit einer Haltung darstellt, über die er zu Lebzeiten nicht ver-

fügte. Wekerle starb 1921, sodass er selbst keine Rolle mehr im Prozess des Rechtsrucks zwischen den beiden Weltkriegen spielte.

Beim Wekerle-Kult in den '30er- und '40er-Jahre kann man mit voller Gewissheit erklären, dass sein Andenken auch heute noch existiert, denn ein Gedenkwein, ein Stadtteil: die Wekerle-Siedlung in Budapest, ein Klub, ein Verein, Skulpturen auf öffentlichen Plätzen, eine Straße, ja sogar eine private Hochschuleinrichtung bewahren seinen Namen.